

K METODOLÓGII SKÚMANIA V HUMANITNÝCH VEDÁCH

Mariana Bachledová

Mariana Bachledová je interná doktorandka na Katedre anglistiky a amerikanistiky Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. V dizertačnej práci skúma redakčnú prax v období socializmu a ideologické aspekty diskurzu v predslovoch. V pedagogickej praxi sa venuje vyučovaniu odborného prekladu a špecializovaných prekladateľských softvérov, ale zaujíma sa aj o praxeológiu, sociológiu a didaktiku prekladu a tlmočenia s cieľom neustále vylepšovať učebné metódy a vybaviť budúcich kolegov do praxe nielen praktickými schopnosťami, ale aj rešpektom k profesijnej etike. Okrem pôsobenia na univerzite pôsobí ako prekladateľka a tlmočníčka a riadi sa zásadou „namiesto súperenia spolupráca“.

ÚVOD

Orientácia v metodológii je nevyhnutným predpokladom na pochopenie princípu vedeckého skúmania. Napriek tomu, že aj záverečné práce študentov prekladateľstva majú charakter vedeckých prác, metodika v nich často pokrívava, čo znehodnocuje ich kvalitu a snahu autorov dopracovať sa k skutočne relevantným výsledkom. Cieľom tohto článku je priblížiť práve tejto cieľovej skupine problematiku metodológie skúmania v humanitných vedách.

Jedným zo stavebných kameňov vedeckého prístupu k poznávaniu javov je potreba získané poznatky organizovať. Poznatky o metódach organizuje veda s názvom metodológia.

Koncom devätnásteho storočia filozof Charles Sanders Peirce v článku *The Fixation of Belief* vymedzil štyri metódy poznania:

- 1) **Metóda tradície** – nekritické prijímanie zgeneralizovaných (tradičných, etnických, rodových, náboženských a pod.) názorov ako právd. Metóda sa nepribližuje k objektivite a nie je vhodná ako metóda vedeckého skúmania. Vďaka

ka prispôsobovacej funkcii však pomáha jednotlivcom vyrovnávať sa s neistotou z premenlivosti sveta.

- 2) **Metóda authority** – prijímanie hotových názorov od určitej osobnosti alebo inštitúcie. Pri výskume v rámci humanitných vied je metóda do značnej miery relevantná, keďže ako teoretický základ sa pri nej využívajú odborné publikácie. Hoci názory predchádzajúcich výskumníkov možno spochybníť, vyvrátiť alebo aplikovať na nový kontext, slúžia ako východisko.
- 3) **Metóda intuície** – prijímanie názorov „zdravým rozumom“ na základe toho, že podľa jednotlivca vyzerajú logicky. Problémom tejto metódy je absencia konsenzu o tom, či sa na „zdravý rozum“ možno spoľahnúť. Z hľadiska metódy intuície je úplne prijateľný názor, že očkovanie spôsobuje autizmus, hoci to nikdy nebolo dokázané. Pri skúmaní sveta metódou intuície jednotlivec nerozlišuje konkrétne typy vzťahov medzi javmi, zamieňa si koreláciu s kauzalitou, príčinu s následkom a pod. Metóda intuície nemusí zákonite viesť k nesprávnemu záveru, je však nutné kombinovať ju s metódou vedy, ktorá takéto a priori „poznanie“ potvrdí alebo vyvráti.
- 4) **Metóda vedy** – využíva metodologické prístupy, ktoré odrážajú tri základné princípy vedeckej racionality: **princíp všeobecnosti**, **princíp systémovej jednoty** a **princíp zdôvodnenia**. Snaží sa o desubjektivizáciu, je systematická a riadená, objektívna, verejne overiteľná a sebakorektívna (Sihelská – Sihelský, 2007).

Pre ozajstný výskum je relevantná v prvom rade metóda vedy, ostatné metódy poznania môžu byť inšpiráciou, bez overenia metódou vedy však nie sú spoľahlivým zdrojom poznania. Na nasledujúcich stranách sa pokúsime čitateľovi priblížiť základné aspekty vedeckého poznávania vo všeobecnosti a následne konkrétne v kontexte translitológie.

1 VEDECKÉ POZNÁVANIE

Vedecké poznávanie je metodické. Poznatky sú paradigmaticky systematizované do kategórií podľa kritérií. Charakter procesu poznávania je organizovaný, konkrétne zameraný, riadený a reflektuje metodické konanie, pričom je vítaný skeptický prístup a pochybnosti. V mnohých vedeckých oblastiach panuje názorová pluralita, skúmajú sa rôzne alternatívy. Veda používa špecifický jazyk, ktorý sa vyznačuje predovšetkým využívaním špeciálnej terminológie a snahou o čo najjednoduchšie a najpresnejšie formulácie, pričom sa preferuje písomný spôsob zaznamenávania (ibid.).

Túžba poznávať je pre človeka jednou z najprirodzenejších vlastností, vedecké poznávanie má preto, pochopiteľne, najzákladnejšie črty spoločné s laickým po-

znávaním. Bežný človek je schopný navrhovať hypotézy, odhadnúť budúci vývoj na základe nazbieraných poznatkov, využívať indukciu a dedukciu, zovšeobecňovať, hodnotiť, konať podľa overeného príkladu iných ľudí či vyjadrovať svoje myšlienky písomne.

Vedecké poznávanie však oproti laickému podlieha metodológii. Slovník cudzích slov definuje pojem *metodológia* dvoma spôsobmi: „1. *Súhrn postupov bádania používaných v určitej vede; teória vedeckých a výskumných metód.* 2. *Náuka o metódach vedeckého poznania a o súhrne postupov, ktorými sa buduje vedecký systém*“ (Ivanová-Šalingová, Maníková, 1990, s. 567). Pojem *metóda* možno charakterizovať ako konkrétny spôsob skúmania určitého javu.

1.1 Kvantitatívne skúmanie

Keďže sa predpokladá, že ľudské správanie je možné do istej miery merať, kategorizovať a kvantifikovať, kvantitatívne skúmanie má svoje miesto aj v spoločenských vedách. Výskum sa vykonáva na náhodne vybraných vzorkách populácie, pričom sa využíva vysoko štruktúrovaný zber údajov pomocou dotazníkov, testov alebo pozorovaním (Sihelská – Sihelský, 2007). Kvantitatívny výskum bol súčasťou našej diplomovej práce, v ktorej sme skúmali koreláciu medzi typom vzdelania a mierou úspešnosti pochopenia intra- a extratextuálnych prvkov pri čítaní umeleckého textu. Vzorka respondentov pozostávala z rôznych oblastí od laikov bez akéhokoľvek jazykového vzdelania až po profesionálnych prekladateľov. Testovaní respondenti boli kategorizovaní podľa rôznych kritérií, vzorka však napriek značnej veľkosti obsahovala systematické chyby výberu. Obraz, ktorý nám výskum poskytol, sa mohol blížiť realite, z hľadiska metodiky bol však nedokonalý, a preto v konečnom dôsledku neboli výsledky spoľahlivé. Správna metodika je pri kvantitatívnom skúmaní základným kameňom jeho relevantnosti.

1.1.1 Hypoteticko-deduktívny model vedy

Hypoteticko-deduktívny model vedy je vylepšením Baconovej indukčnej metódy zo 16. storočia založenej na akumulácii faktov, z ktorých sa následne vyvodí zovšeobecňujúci záver. Model do metódy vnáša nový prvok – hypotézu, ktorá tvorí základ navrhovaného zovšeobecnenia. Hypotéza sa pri výskume empiricky overuje (falzifikuje).

Metodologický rámec pri kvantitatívnom výskume tvorí šesť základných prvkov:

- 1) formálne vyjadrenie všeobecnej teórie;
- 2) vyvodenie hypotézy z teórie pomocou dedukcie;
- 3) operacionalizácia premenných (príčina = závislá premenná, dôsledok = nezávislá premenná) v hypotéze, definovanie konkrétnych spôsobov meraní veličín;
- 4) zber údajov;
- 5) analýza údajov a interpretácia záveru o platnosti hypotézy;
- 6) verifikácia teórie alebo vytvorenie novej teórie (ibid.).

1.2 Kvalitatívne skúmanie

Kvalitatívne skúmanie vychádza z fenomenológie. *Slovník literárnej teórie* definuje fenomenológiu ako náuku o podstate javu (Valček, 2006, s. 112). Cieľom poznania fenomenológie pritom nie je vysvetliť, ale iba porozumieť ľudskému mysleniu a konaniu, pričom subjektivita je prijímaná ako ich neoddeliteľná súčasť. Podstatou kvalitatívneho výskumu je „jeho orientácia na potrebu porozumieť sociálnemu alebo ľudskému problému (situácii). Problém je tu možné chápať ako fenomén, ktorý predstavuje realitu, skutočnosť tak, ako sa správanie človeka javí. Výskumné úsilie je potom zamerané na porozumenie fenoménu“ (Sihelská – Sihelský, 2007, s. 18).

Subjektivita kvalitatívneho skúmania, ako aj zložitosť a premenlivosť ľudského správania komplikujú vymedzenie jeho presnej metodiky, preto sa v spoločenských vedách preferuje kvantitatívny výskum.

1.3 Porovnanie kvantitatívneho a kvalitatívneho skúmania

Keďže kvantitatívny a kvalitatívny prístup sa zameraním a využiteľnosťou líšia, pri výbere správnej metodiky sa výskumník rozhoduje na základe konkrétnej situácie.

Prvky	Kvantitatívne skúmanie	Kvalitatívne skúmanie
Cieľ skúmania	<ul style="list-style-type: none"> • deduktívny model uvažovania • znalosť existujúcej teórie • potvrdenie teórie/formulácia novej teórie 	<ul style="list-style-type: none"> • induktívny model uvažovania • porozumenie fenoménu • objavovanie
Optika	<ul style="list-style-type: none"> • redukcia reality na konkrétny problém 	<ul style="list-style-type: none"> • holistický prístup

Škály merania údajov	<ul style="list-style-type: none"> • meranie • kategorizovanie • ordinálne a kardinálne premenné 	<ul style="list-style-type: none"> • nominálne a ordinálne premenné
Metódy a procedúry získavania údajov	<ul style="list-style-type: none"> • výskumník ako tvorca výskumných procedúr 	<ul style="list-style-type: none"> • výskumník ako pozorovateľ
Obtiažnosť validácie a reliabilizácie skúmania	<ul style="list-style-type: none"> • interpretácia 	<ul style="list-style-type: none"> • triangulácia • prekryvanie metód a nástrojov skúmania reality

(Sihelská – Sihelský, 2007)

1.4 Typy výskumu v translatológii

Ako sme spomínali, metodika skúmania v humanitných vedách sa odlišuje od metodiky skúmania v prírodných vedách, keďže ľudské správanie nie je konštantná veličina a závisí od množstva premenlivých faktorov. Ako dva základné typy výskumu v súvislosti s translatológiou uvádzajú A. Chesterman a J. Williamsová (2002) **konceptuálny** a **empirický** výskum. Priblížime ich v samostatných podkapitolách.

1.4.1 Konceptuálny výskum

Cieľom konceptuálneho výskumu je definovať a objasniť existujúce koncepty alebo vytvoriť nové koncepty, interpretovať ich a začleniť do komplexného systému. Často sa na to využívajú metafory, výskumník svoj koncept vysvetľuje obrazne, pomocou prirovnania k niečomu, čo si recipient dokáže ľahko predstaviť¹. Pri re-interpretácii existujúcich konceptov je cieľom výskumníka presvedčiť recipienta o tom, že jeho analýza je presvedčivejšia ako predchádzajúce analýzy vzťahujúce sa na daný pojem. Neustále napríklad vznikajú nové definície toho, čo je to vlastne samotný preklad. Zmysel konceptuálnej analýzy spočíva vo formulácii toho, ako presne to, čo výskumník robí, ovplyvňuje spôsob a/alebo produkt toho, čo robí (Williamsová – Chesterman, 2002).

Konceptuálny výskum zahŕňa tieto procesy:

- definovanie kľúčových termínov (X je definované ako Y);
- porovnanie definícií a interpretácií rôznych vedcov;

- vysvetlenie celkového teoretického rámca;
- klasifikácia (koncept X pozostáva z kategórií a, b, c...);
- definovanie kategórií;
- rozhodnutie, ako sa vyrovnáť s hraničnými kategóriami (stanoví sa medzi nimi hranica, budú sa prekrývať a pod.);
- interpretácia výsledkov analýzy;
- posúdenie implikácií výsledkov;
- inovácie v súvislosti s metodikou (ibid.).

Konceptuálny výskum je zo zrejmych dôvodov integrálnou súčasťou empirického výskumu.

1.4.2 Empirický výskum

Podľa filozofa Carla Hempela má empirická veda dva hlavné ciele: opísať konkrétne fenomény v reálnom svete a určiť všeobecné princípy, na základe ktorých je možné tieto fenomény vysvetliť a predpovedať. Výsledkom sú hypotetické zo-všeobecnenia a príslušné teórie. Nesú charakter všeobecných vzorcov alebo pravidielností, ktoré pri danom fenoméne platia a je podľa nich možné anticipovať jeho výskyt (ibid.).

Základné úlohy empirickej vedy sú teda štyri:

- 1) postupovať od konkrétneho ku všeobecnému (indukcia);
- 2) opísať a vysvetliť;
- 3) predpovedať;
- 4) vytvoriť hypotézu.

1.4.2.1 Naturalistický výskum

Naturalistický výskum spočíva v pozorovaní fenoménu v jeho prirodzenom prostredí, nejde teda o simuláciu. Cieľom takéhoto výskumu je vidieť kontext. V praxi môže byť naturalistický výskum realizovaný napríklad pomocou dotazníkov alebo rozhovorov. Využíva sa pri ňom metóda **triangulácie**, t. j. porovnávanie troch rôznych zdrojov dôkazov, vďaka čomu možno objasniť súvislosti medzi nimi². Nie vždy musí naturalistický výskum obsahovať špecifickú hypotézu, jeho cieľom môže byť jednoducho vytvorenie si obrazu o problematike (ibid.).

1.4.2 Experimentálny výskum

Experimentálny výskum je v protiklade k naturalistickému výskumu, pretože zámerne izoluje skúmaný fenomén a eliminuje prvky, ktoré pre výskum nie sú relevantné, prebieha teda v kontrolovaných podmienkach. Následne ho možno porovnať s podobným výskumom realizovaným v iných kontrolovaných podmienkach alebo s naturalistickým výskumom (ibid.)³. V rámci experimentálneho výskumu existujú **prípadové štúdie**, pri ktorých sa hypotézy testujú na konkrétnych prípadoch: **pilotné štúdie**, ktorých cieľom je testovanie navrhnutej metodiky, a **korpusové štúdie**, pri ktorých sa analyzujú veľké objemy textov obsahujúcich výskyty fenoménu v rôznych kontextoch a podmienkach. Korpus si možno vytvoriť alebo použiť existujúci. Distribúcia fenoménu v populácii sa skúma prostredníctvom **dotazníkového výskumu**. **Historický a archívny výskum** sa zase zaoberá analýzou a interpretáciou existujúcich dokumentov a historických záznamov (ibid.).

1.4.3 Aplikovaný výskum

Cieľom aplikovaného výskumu je využiť výsledky výskumu v praxi nasledujúcim spôsobom: Výskumník X tvrdí B (založené na dôkazoch C), výskum otestuje aplikovateľnosť domnienky B v praktickej situácii D. Na základe výsledkov testovania sformuluje odporúčania pre situáciu D a v prípade potreby reviduje alebo vyvráti dôkazy C.

2 OD KONCEPTU K REALIZÁCI

Kľúčom k úspešnému a relevantnému výskumu je v prvom rade naplánovanie projektu na všetkých úrovniach. Pochopiteľne, záväznosť plánu nie je stopercentná, keďže množstvo nových informácií vychádza na povrch až v priebehu realizácie a plán je nutné prispôbovať novým skutočnostiam a situáciám. Napriek tomu je fáza plánovania kľúčová.

V prvom rade je potrebné ujasniť si, čomu presne sa chceme venovať. Booth et al. (1995) uvádzajú v súvislosti s prehodnotením primárneho nápadu tieto otázky, podľa ktorých sa má výskumník lepšie orientovať:

- Ako sa dá štruktúrovať téma? Aké vzťahy budú medzi jednotlivými bodmi? Čoho je téma v širšom kontexte súčasťou?
- Aká je história témy? Čoho je v širšom kontexte súčasťou?

- Aké kategórie a hlavné koncepty téma obsahuje? Aké sú variácie témy, čo majú spoločné a čo ich odlišuje?
- Do akej miery je téma využiteľná? Sú niektoré jej časti hodnotnejšie ako iné?

Podľa J. Williamsovej a A. Chestermana (2002) je primárnym cieľom zmeniť spôsob, ktorým publikum určitú problematiku vníma.

Ďalším krokom je konzultácia s odborníkom v danej oblasti, či už osobne alebo elektronicky, a následné vyhľadávanie zdrojov. Okrem knižných zdrojov sú pre nás relevantné najmä odborné časopisy (v translitológii sú to z najznámejších napríklad časopisy *Babel*, *Target* alebo *Meta* či špecializované časopisy *International Journal of Corpus Linguistics*, *Interpreting* a pod.). Zdá sa, že zdrojom informácií, na ktorý často v našom odbore zabúdame, sú prekladateľské asociácie. Keďže medzi ich kompetencie patrí aj zvyšovanie profesionálnej úrovne svojich členov, vydávajú vlastné publikácie a periodiká či organizujú rôzne prednášky a workshopy, ktoré môžu byť zdrojom špecializovaných aktuálnych informácií, k akým je inak ťažké sa dostať.

Čítanie sa dá jednoducho definovať ako spracovávanie informácií. Existuje niekoľko techník čítania, z ktorých každá má v prípravách na písanie vedeckého textu svoje využitie. Zbežným prezretím obsahu možno zistiť, či je zdroj vôbec relevantný, zameranie pozornosti na kľúčové body je zase rýchly spôsob, ako sa oboznámiť s obsahom textu. V súvislosti s výskumom je najdôležitejším spôsobom čítania tzv. *close reading*, čiže sústredené čítanie s cieľom pochopiť jednotlivé roviny textu.

2.1 Kategorizácia informácií

Veľký objem získaných informácií si vyžaduje systematickú kategorizáciu poznatkov, na čo slúžia rôzne metódy poznámkovania. Chceli by sme vyzdvihnúť najmä metódy, ktoré sa nám prakticky osvedčili:

- **Pamäťové mapy** – ide o vizuálnu reprezentáciu informácií zoradených do určitej hierarchie okolo centrálného pojmu.
- **Metóda excerpcie** – vytváranie fyzickej databázy kartičiek obsahujúcich citáty a informácie bibliografického charakteru vo fáze spracovania literatúry, ktoré je možné rozložiť a podľa potreby zoraďovať a premiestňovať, čo pomáha navrhnuť kompozíciu textu pred začatím písania.
- **Invariant** – schopnosť posúdiť, čo je v texte podstatné, sa treba naučiť. Zvyšuje rýchlosť a efektivitu spracovania informácií.
- **Digitálne súbory** – v podstate sa ich využívanie podobá na klasickú excerpciu, keďže prvky je možné presúvať a organizovať a vďaka funkciám použitých programov ich možno prepájať, generovať vizualizácie či vytvárať hypertexto-

vé odkazy priamo na zdroje. Využívanie digitálnych súborov podstatne zrýchľuje prácu a umožňuje aj vytváranie kópií v prípade zlyhania techniky.

- **Cloudové úložiská** ako pomôcky na spravovanie dát – ide o elektronické úložiská (napr. Google Drive, Dropbox, Onedrive), ktoré sú prostredníctvom špecializovaných aplikácií dostupné odkiaľkoľvek, a to na rôznych prístrojoch (mobilný telefón, tablet, počítač).

Všetky uvedené metódy spája možnosť systematizovať poznatky, presúvať jednotlivé prvky podľa vznikajúcich súvislostí a postupne skladať mozaiku. Poznatky je potrebné katalogizovať podľa individuálneho kódu, v ktorom sa výskumník vyzná a vždy k nim uvádzať bibliografické údaje. Praktické je aj uvádzať poznámky o fyzickom pôvode zdroja v prípade, že by sa k nemu výskumník chcel vrátiť.

Podstatou syntetizovania informácií je ich hodnotenie, vzájomné porovnávanie a následné vyvodzovanie záverov. Treba však jasne rozlíšiť, kedy ide o myšlienky výskumníka a kedy o citácie alebo parafrázovanie.

2.2 Posudzovanie kvality informácií

Je dôležité rozlišovať medzi nasledujúcimi zdrojmi informácií:

- **primárne zdroje** – obsahujú empirické dôkazy, ide o samotné skúmané dáta alebo korpus informácií;
- **sekundárne zdroje** – považuje sa za ne odborná literatúra na danú tému, pričom netreba obchádzať ani literatúru, ktorá zastáva opačné stanovisko, pretože cieľom výskumu je práve konfrontácia a argumentácia;
- **terciárne zdroje** – zaraďujú sa medzi ne encyklopédie a iné publikácie populárno-náučného charakteru syntetizujúce rôzne teórie do jednoduchších celkov. Môžu byť pri výskume nápomocné na pochopenie podstaty problému, ide však iba o doplnkové zdroje, ktoré sú od primárnych zdrojov značne vzdialené (ibid.).

Daniel Gile (1995) uvádza nasledovné otázky, ktoré by si mal výskumník pri posudzovaní získaných informácií položiť:

- Vytýčil si autor dostatočne jasné ciele?
- Je metodológia vysvetlená dostatočne jasne?
- Pokiaľ to vieme zhodnotiť, sú uvedené fakty (dátumy, bibliografické informácie) správne?
- Je argumentácia logická?
- Sú závery podporené dôkazmi?
- Sú informácie prezentované obozretne?

- Je autor dôveryhodný?
- Obsahuje text skutočne dôležité informácie?

2.3 Posudzovanie kvality informácií

V prvom rade je potrebné sformulovať otázku, na ktorú má výskum poskytnúť odpoveď, a stanoviť špecifický výskumný problém. Výsledná práca nereflektuje chronologické poradie, v ktorom výskumník pracoval na jednotlivých častiach výskumu, a základná otázka sa môže v priebehu výskumného projektu meniť v závislosti od toho, ako výskum pokračuje a čo prináša (Williamsová – Chesterman, 2002).

Výskumná otázka nie je hypotéza.

Hypotéza je „vedecky podložený, ale definitívne ešte nedokázaný predpoklad, vysvetľujúci určitý jav al. súbor javov“⁴. Formuluje sa pomocou oznamovacej vety a vyjadruje vzťah medzi dvoma premennými, ktorý je možné testovať alebo merať. V prípravnej fáze výskumu si výskumník stanoví určitú hypotézu (alebo viacero hypotéz), ktoré potom testuje. Na základe výsledkov testovania sa hypotéza potvrdí alebo zamietne (Gavora a kol., 2010).

Existuje niekoľko delení hypotéz. V súvislosti s translatologickým výskumom J. Williamsová a A. Chesterman rozoznávajú štyri základné typy:

- 1) **Interpretačná hypotéza** – hypotéza o tom, ako určitý jav čo najlepšie definovať alebo interpretovať, ktorá tvorí základ konceptuálnej analýzy, na účely empirického výskumu však nepostačuje.
- 2) **Opisná hypotéza** – tvrdí, že pri všetkých výskytoch fenoménu X (za predpokladu, že sú splnené určité podmienky), je možné pozorovať črtu Y. Ide o tvrdenie vychádzajúce z empirie, ktoré sa empiricky musí dať aj otestovať.
- 3) **Vysvetľujúca hypotéza** – skladá sa z dvoch prvkov: *explanandum* (vysvetľované) a *explanans* (vysvetlenie). Tvrdí, že fenomén X je (alebo má tendenciu byť) spôsobený alebo ovplyvnený podmienkami alebo faktormi ABC.
- 4) **Prediktívna hypotéza** – tvrdí, že ak budú splnené podmienky ABC, spôsobí alebo ovplyvní to fenomén X (2002, s. 73-78).

2.3.1 Testovanie hypotéz

Hypotéza musí mať určitý vedecký základ. Výskumník teda musí testovanie hypotézy nejako podložiť, či už argumentmi, inou súvisiacou hypotézou, predbežnými dôkazmi alebo prípadovou štúdiou.

Pred začatím testovania treba hypotézu **operacionalizovať**, čiže konkretizovať abstraktné pojmy tak, aby sa hypotéza dala otestovať v praxi. Hypotéza by mala byť **falzifikovateľná**, čiže inými slovami vyvrátiteľná a, pochopiteľne, **testovateľná**. Hypotézu je možné **priať** alebo **zamietnuť**. V prípade, že sa hypotéza nepotvrdí, ale výskumník si myslí, že sa to stalo v dôsledku nejakej chyby, výskum je možné opakovať na inej vzorke, pozmeniť hypotézu a až potom ju definitívne zamietnuť (ibid., s. 80-82).

2.4 Premenné

Premenná [veličina] je taká, ktorá sa môže meniť.

Jednoduchá premenná sa môže vyskytovať v dvoch stavoch (napr. áno/nie), pri **zloženej premennej** existuje viacero možností. Premenné sa z iného uhla pohľadu delia na **merateľné**⁵ a **kategoriálne**⁶. Podľa toho, či premenná daný efekt spôsobuje, sa delí na **nezávislú premennú** alebo naopak, v prípade, že sa pod vplyvom nezávislej premennej sama mení, na **závislú premennú** (Gavora a kol., 2010).

2.4.1 Vzťahy medzi premennými

2.4.1.1 Kauzalita

$$\text{jav A} \rightarrow \text{dôsledok B}$$

Jav musí predchádzať dôsledku. Testuje sa obráteným testom, pri ktorom sa skúma jeho platnosť (ibid.).

2.4.1.2 Korelácia

„Medzi premennými existuje vzťah (korelácia), ak ich hodnoty vzájomne systematicky korešpondujú. [...] Korelácia medzi premennými nemusí znamenať kauzalitu“ (Rimarčík, 2007, s. 21).

Korelačné vzťahy medzi premennými môžu byť nasledujúce:

- 1) Premenná A ovplyvňuje premennú B;
- 2) Premenná B ovplyvňuje premennú A;

- 3) Nezhľadnená premenná C ovplyvňuje A alebo B, pričom priamy vzťah medzi A a B neexistuje (ibid., s. 22).

Skúmanie vzťahov medzi premennými vlastne spočíva v hľadaní pravidelnosti alebo nepravidelnosti (Williamsová – Chesterman, 2002).

2.5 Reprezentatívnosť výberu

Pri každej skúmanej vzorke je nutné určiť, do akej miery je typická alebo, naopak, špecifická. Skúmanie špecifických dát je zaujímavé a môže viesť k objaveniu určitej črty, ktorá by pri typickej vzorke zanikla. Typickú vzorku je vhodnejšie uplatniť, ak je cieľom výskumu generalizovať. Naopak, na testovanie platnosti všeobecnej hypotézy je potrebné využiť náhodne vybranú vzorku (ibid.).

2.5.1 Typológia chýb výberu

Pri skúmaní na vybranej vzorke sa výsledky líšia od tých, ktoré by boli namerané na celom základom súbore. Pojem **chyba výberu** označuje rozdiel medzi nameranou a teoretickou hodnotou.

- 1) **Náhodná chyba výberu** – vyplýva z toho, že výberová vzorka nikdy základný súbor nereprezentuje presne, s veľkosťou vzorky sa znižuje.
- 2) **Systematická chyba výberu** – vyplýva z porušenia náhodnosti výberu, narušuje jeho reprezentatívnosť a spôsobuje odchýlku (Jeřábek, 1992).

2.6 Údaje

Translatologický výskum sa zaoberá primárne dátami textového charakteru, ako napríklad preklady, originálne texty, sady textov, nepreložené texty, gramatické štruktúry alebo lexikálne jednotky (kontrastívny výskum), terminologické databázy a glosáre (terminológia), prekladateľské problémy a stratégie. Pri výskume textuality sa však môže zaoberať aj tzv. indikátormi textuality⁷, čiže ideológiou alebo mocenskými vzťahmi v pozadí textu, jeho čitateľnosťou⁸ alebo mierou komplexnosti. Pri výskume textuality sa údaje často zbierajú prostredníctvom dotazníkov, testov alebo rozhovorov, ktoré sa následne prepisujú. Historický výskum pracuje s metatextami, dokumentárnym materiálom, recenziami, korešpondenciou a paratextami⁹, bibliografickými záznamami či životopismi prekladateľov.

Metaanalýza dát spočíva v zbere všetkých dostupných publikovaných aj nepublikovaných materiálov s cieľom urobiť si celkový obraz o problematike, prípadne ponúknuť nové interpretácie (Williamssová – Chesterman, 2002).

2.6.1 Kategorizácia údajov

Namerané údaje sa ďalej kategorizujú pomocou dvoch základných kognitívnych procesov:

- 1) **vyhľadávanie rozdielov (variácie)** – analýza, konvergencia;
- 2) **vyhľadávanie podobností (pravidelnosti)** – syntéza, zovšeobecňovanie, divergencia.

Kategórie¹⁰ môžu byť aristotelovské, t. j. áno/nie, alebo prirodzené, ktoré zohľadňujú možnosť prekrývania a uvádzajú sa pri nich najtypickejšie príklady. Skupina súvisiacich kategórií konštituuje klasifikáciu (ibid., s. 94-95).

2.6.2 Spracovanie údajov

Pri empirickom výskume sú na spracovanie údajov potrebné štatistické metódy, preto treba výskumy podobného charakteru koncipovať tak, aby zahŕňali spoluprácu s odborníkmi na štatistiku a pred začatím spracovania si presne určiť, čo chce výskumník zistiť.

V štatistike sa využívajú tri základné typy hodnôt:

- **aritmetický priemer** – súčet hodnôt v množine vydelený ich počtom;
- **medián** – zoradenie hodnôt v množine podľa veľkosti a výber strednej hodnoty;
- **modus** – hodnota, ktorá sa v množine vyskytuje najčastejšie (ibid., s. 97).

Vzťah medzi priemerom a inou hodnotou vyjadruje **variancia**. Štandardná odchýlka je typická hodnota, o ktorú sa hodnoty v množine navzájom líšia. Vyjadruje homogenitu vzorky a používa sa na porovnávanie výsledkov v rámci množiny alebo medzi rôznymi množinami dát.

Pri spracovávaní údajov získaných komparatívnym výskumom sa treba uistiť, že výskumník porovnáva podobné dáta, používa vhodný merací nástroj a robí to konzistentne (ibid.).

2.6.3 Kvantitatívna analýza

Pri korpusových analýzach sa pracuje s veľkým objemom textov, ktoré by bolo zdĺhavé alebo dokonca nemožné skúmať manuálne.

Základné zložky korpusu sú dve:

- **základná textová jednotka** (token);
- **typ** – typ základnej textovej jednotky (niektoré lexikálne jednotky sa v korpu- se budú opakovať, t. j. typov je menej ako základných textových jednotiek).

Kvantitatívna analýza korpusu poskytuje informácie o:

- pomere základných textových jednotiek a ich typov [(celkový počet typov x 100)/celkový počet lexikálnych jednotiek], ktorý vyjadruje **lexikálnu rozmanitosť** v %;
- priemernej dĺžke slov a viet v korpuse;
- frekvencii výskytu základných textových jednotiek alebo slovných spojení;
- lexikálnej nasýtenosti – pomer slov nesúcich význam v texte [(celkový počet lexém x 100)/celkový počet základných textových jednotiek] (ibid., s. 98-99);
- konkordancii – „výpis kontextov kľúčového, hľadaného slova al. reťazca znakov s jeho zvyčajným zobrazením spolu s kontextom“ (Šimková, 2006, s. 3);
- kolokácii – „spoločný výskyt (súvýskyt) lexikálnych jednotiek ako zvyčajný a do určitej miery predpovedateľný jav“ (ibid.).

ZÁVER

Ako sme spomenuli v úvode, metodike výskumu sa pri príprave študentov prekladateľstva a tlmočníctva venuje pozornosť iba okrajovo. Negatívne to ovplyvňuje nielen kvalitu záverečných prác, ale aj pripravenosť absolventov na pôsobenie vo výskume. V tomto článku sme sa pokúsili zrozumiteľným spôsobom zhrnúť základné metodologické prvky relevantné pre oblasť humanitných vied, medzi ktoré patrí aj translatológia. Vysvetlili sme typy výskumu využívané v tomto vednom odbore, spôsob, akým sa informácie posudzujú a kategorizujú, ale aj formulovanie hypotéz. Dotkli sme sa aj štatistických aspektov výskumu, ako sú premenné, reprezentatívnosť a chyby výberu a kvantitatívna analýza dát. Veríme, že tento článok poslúži študentom prekladateľstva ako praktická pomôcka na zorientovanie sa v metódach, ktoré môžu vo výskume k záverečným prácam použiť.

POZNÁMKY

- ¹ Napríklad Noam Chomsky a jeho známa veta „*colourless green ideas sleep furiously*“, na ktorej demonštroval, ako môže byť veta z gramatického hľadiska absolútne správna, a zároveň zo sémantického hľadiska absolútne nezmyselná.
- ² Príklad: Translatologický výskum, pri ktorom respondenti prekladajú, nahrávajú pritom tzv. *think-aloud* protokoly a vyplnia aj dotazníky.
- ³ Príklad: Výskum prebiehajúci na Univerzite Mateja Bela v rámci projektu VEGA pod názvom *Tlmočnícky výkon v kontexte vybraných osobnostných a kognitívnych charakteristík* skúma okrem iného výkony študentov tlmočenia v laboratórnych podmienkach. Nahráva ich počas seminárov, nie počas skutočného tlmočenia v praxi, ide teda o empirický výskum experimentálneho charakteru.
- ⁴ Zdroj: <http://slovník.juls.savba.sk>.
- ⁵ Určujeme u nich „*rozsah, počet, frekvenciu alebo mieru (stupeň) určitého javu alebo vlastnosti*“ (Zdroj: <http://www.e-metodologia.fedu.uniba.sk/index.php/kapitoly/premenne.php>).
- ⁶ Javy pri nich možno „*zadeľiť do tried, kategórií, úrovní, typov, stavov. Najjednoduchšia kategoriálna premenná má len dva stavy (úrovne)*“ (Zdroj: <http://www.e-metodologia.fedu.uniba.sk/index.php/kapitoly/premenne.php>).
- ⁷ Textualita – „*způsob tvorby, komunikace a distribuce děl, v němž dominuje psané slovo nad mluveným, ale nevylučuje je. Protiklad orality*“ (Zdroj: <http://aleph.nkp.cz/publ/ktd/00000/24/000002472.htm>).
- ⁸ Čitateľnosť je „*vlastnosť toho, čo sa dá pochopiť, čomu sa dá porozumieť*“ (Zdroj: <http://slovník.juls.savba.sk>), v kontexte tejto práce ide v podstate o stupeň náročnosti textu a mieru jeho zrozumiteľnosti pre čitateľa.
- ⁹ Paratext – „*prvky doplněné k (primárnímu) textu literárního díla, ovlivňující vnímání tohoto textu a umožňující reprezentovat jej jako knihu*“ (Zdroj: http://aleph.nkp.cz/F/15GJ1SI9EXK3BLL1TLA3GBF8BJ12R1IHXMf6K641SV17QY69S3-10463?func=full-set-set&set_number=034669&set_entry=000002&format=999).
- ¹⁰ Formulácia kategórie je v podstate druh interpretačnej hypotézy.

LITERATÚRA

- BOOTH W. C., COLUMB G., WILLIAMS J. M.: *The Craft of Research*. Chicago : Chicago University Press, 1995, 336 s.
- Databáze Národní knihovny ČR. [online]. [cit. 2015-02-19]. Dostupné na: <http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000002472&local_base=kt>.
- Gavora, Peter A Kol.: *Elektronická učebnica pedagogického výskumu*. [online]. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010. Dostupné na: <<http://www.e-metodologia.fedu.uniba.sk/> ISBN 978-80-223-2951-4>.

- GILE, D.: *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam & Philadelphia : John Benjamins, 1995, 283 s.
- HANAKOVIČ, Š.: *Dejiny Slovenskej národnej knižnice: historické predpoklady, podmienky jej vzniku a účinkovania do roku 1960: úvahy a svedectvá*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2013, 331 s. ISBN 9788081490200.
- Hypothetico-deductive model*. [online]. 2014. The SAGE Dictionary of Social Research Methods. [cit. 2014-05-11]. Dostupné na: <<http://srmo.sagepub.com/view/the-sage-dictionary-of-social-research-methods/n94.xml>>.
- JEŘÁBEK, H.: *Chyba výběru, vychýlení a přesnost, standardní chyba výběru*. [online]. 1992. [cit. 2015-19-02]. Dostupné na: <<http://www.ftvs.cuni.cz/hendl/metodologie/jerabek3/k5/5-3.htm>>.
- K metodologickým východiskám translatologického výskumu*. [online]. 2014. In: 2. Metodologická medzinárodná konferencia. [cit. 2014-05-11]. Dostupné na: <<http://www.ff.umb.sk/app/cmsFile.php?disposition=a&ID=19337>>.
- KIMPLIČKA, Štefan: *Príklady citovania podľa ISO 690 a ISO*. [online]. 2004. [cit. 2015-15-01]. Dostupné na: <http://www.fphil.uniba.sk/uploads/media/citovanie_priklady.pdf>.
- MANÍKOVÁ Z., IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ M.: *Slovník cudzích slov*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1990. 943 s.
- MUGLOVÁ, D.: *Komunikácia tlmočenie preklad alebo prečo spadla Babylonská veža*. Bratislava : Enigma Publishing, 2009. 323 s.
- PEIRCE, CH. S.: *The Fixation of Belief*. In: *Popular Science Monthly* 12, November 1877, s. 1-15. [online] 1877. [cit. 2016-12-04]. Dostupné na: <<http://www.peirce.org/writings/p107.html>>.
- RIMARČÍK, M.: *Štatistika pre prax*. 1. vyd. 2007. 200 s. ISBN 978-80-969813-1-1. SAGE Research Methods. [online]. 2004. [cit. 2015-02-12]. Dostupné na: <<http://srmo.sagepub.com/view/the-sage-dictionary-of-social-research-methods/n94.xml>>.
- SIHELSKÁ E. – SIHELSKÝ B.: *Ako napísať prácu na 1. kvalifikačnú skúšku: pracovný materiál na vzdelávanie*. Banská Bystrica : MPC BB, 2007, 71 s. Interný materiál.
- ŠIMKOVÁ, M.: *Výberový slovník termínov z počítačovej a korpusovej lingvistiky*. [online]. 2006. [cit. 2015-19-02]. Dostupné na: <<http://korpus.juls.savba.sk/attachments/what/2006-simkova-vyberovy%20slovník%20terminov.pdf>>.
- VALČEK, P.: *Slovník literárnej teórie*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2006, 351 s.
- WILLIAMS, J. – CHESTERMAN, A.: *The Map. A Beginners's Guide to Doing Research in Translation Studies*. Manchester : St. Jerome, 2002, 139 s.

RESUMÉ

The article titled *On Methodology of Research in Humanities* is targeted at students of translation. Based on the author's teaching experience, she believes that research

methodology needs to be paid more attention in the preparation of students in order to increase the quality of their theses, but also to better prepare future doctoral students and researchers. The article provides a basic insight into the research methods used in Translation Studies. It clarifies what types of research are used in this field of study and explains how information is evaluated and categorized and also how hypotheses are formulated and tested. It also provides information on basic operations with variables and relations between them, representative selection, selection bias, and the way data can be processed.

◆◆◆

Mgr. Marianna Bachledová
Katedra anglistiky a amerikanistiky
Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela
Tajovského 51
974 01 Banská Bystrica
marianna.bachledova@umb.sk